

Gräfenbergi éjszakák

VERESS DÁNIEL ÚJ DRÁMÁJA

Wesselényi Miklóssal mostohán bánt az utókor, Kossuth és Széchenyi alakjával elhomályosították a nagy erdélyi gondolkodó-politikus életművét. Jogosan sérelmezi Trócsányi Zsolt kitűnő monográfiájában, hogy nincs igényes Wesselényi-irodalmunk. Közvetlenül a forradalom után írta Kemény Zsigmond *A két Wesselényi Miklós* esszéjét, amelynek megállapításai és jellemrajza sokban akadályozta a valóságos Wesselényi kialakulását a köztudatban. Kortársai a szabadelvű politikai ellenzék szervezőjét és vezérét tisztelték személyiségében, az utódok elfeledkezve történelmi érdeméről, liberáliszmusát bírálták. A más évtájak alatt fogant eszmék kritikátlan átvételéért rótták meg, a reformer politikus, aki a társadalmi haladást összekovácsolta a nemzeti függetlenséggel és a nemzetiségek jogainak elismerésével, elveszett a múlt eseményeiben. Nemezszer Kossuth is az ő taktikai elveit vette át. Reformkövetelései elsikkadtak a kiegyezés után. „Az 1867 utáni magyar liberáliszmus nem megvalósítja a reformkori nagy vezér programját; torzképét alkotja meg annak, egyes formai elemeiből” (Trócsányi Zsolt).

1843 februárjában írta a *Szózatot*. Ebben a művében túlhaladta a reformkor nemzetiségi koncepcióját. Előre látta az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc tragédiáját. A szónokias és a mai olvasónak nehézkes nyelvezetéből egyértelműen kristályosodik ki politikai bölcsességének alapeszméje: a reakciós nagyhatalmi nacionalizmus ellen egyetlen módon és eszközzel lehet eredményesen harcolni, ha a Duna táji népek felismerik közös sorsukat, és megteremtik a létüket fenyegető Habsburgok és Romanovok ellen az összefogást. A nemzeteket „egyenlő s rokon polgári érdekek alatt és által” akarta egyesíteni, hogy egyformán élvezzék szellemi és anyagi tekintetben az alkotmány áldásait. Kortársai nem értették a *Szózat* intelmeit. Jellemző, hogy Kossuthnak 1843. május 4-én írt pár soros ismertetőjében semmi lényeges mondanivalót nem találunk, magánlevelében meg az Isten áldását kéri a szerzőre.

Berzsenyi Dániel Wesselényit tizennyolc éves korában ismerte meg. Ekkor írta ismert versét, amelyből olyan jellemző erővel bontakozik annak a politikusnak a személyisége, aki évtizedekig Erdély vezető statusférjja volt.

*Arcaidat derülő tavaszod szép hajnala festi
Jég fedí homlokodat, s láng csap ki komoly szemeidből. —
Erdély: menyköveid forrnak bent, esküszöm, áldoz!*

Még sem írtak róla számottevő drámát, nagy regényt. Pedig igazi drámai alkat volt. Kemény Zsigmond Berzsenyi „hasonlítását” megerősítve írja: „Wesselényi keblében, mint az Etnában forrt a láng; de külsője tudott hideg lenni, mint a tűzhányó hegy tetejét hó takarja.” Veress Dániel új történelmi drámája — Gräfenbergi éjszakák — irodalmunk mulasztását igyekszik pótolni. Drámájában nem a köztudatban élő árvízi hőst jeleníti meg, hanem a gondolkodó-politikus emberi és közéleti tragédiáját. Veress Dániel történelmi dráma sorozatának újabb alkotása szervesen kapcsolódik az előzőkhöz. Mikes az önmagunkhoz és a néphez való hűség példázata (Négy tél), Báthory Zsigmond (Véres Farsang) a zsarnok kegyelet nélküli elbukásának drámája; a korlátlan személyi hatalom önmagát semmisíti meg. Mit mond a ma emberének a Gräfenbergi éjszakák, Veress Dániel harmadik történelmi drámája, amely a sepsiszentgyörgyi Állami Színház ebben az évadban fog bemutatni? Az író így ír művéről: „A drámaíró a történelmi hősen a szerep érdekli, a játszott és a játszható; a hatások és körülmények présébe szorult lélek; a csapások és felmagasztalások alatt acélosodó, nem nyúlékonyra puhuló jellem:

az eseményekben a felfeketéllés sorsszerű; az egyediből kikövetkeztethető példázat, a felmagasuló példa. A történelemből kevésbé az esemény, inkább a tanulság, a tegnap szövetén az, ami figyelmeztetően mai is. A történettudomány adatokat gyűjt. Az író modelleket gyárt. A történelmi nagyságok gyarlóságait s bűneik javát a sírba viszik: erényeiket menteni, felmutatni, ez az utókor kötelessége. A Wesselényi-dráma a történelmi emlékezet egy kiesett lépcsőfokát igyekszik pótolni." (Megyei Tükör, 1971. augusztus 1.) A dráma nem a „rehabilitálás” szándékával íródott. Ezt elvégezte Trócsányi Zsolt. Veress Dániel a „jelentéshordozó” történelmi személyiségről írt drámát, azt a Wesselényi Miklóst állította művének központjába, akinek a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontja már „egy új fogalmú hazafiság csíráit is magába rejti”. Ezzel válik modellé, jelentést továbbító személyiséggé. A jobbik felét emelte előtérbe, hogy eszmévé nemesüljön a példázat.

A dráma mindenekelőtt műalkotás, átlényegítés, jelentéstartalmában több az események krónikájánál. Az események, amelyet a dráma cselekménye színpadra visz, nem kicsinyített mása a megtörténtnek, hanem öntörvényű valóság, katarzist kiváltó esztétikum. A Gräfenbergi éjszakák tudatilag váltja ki a megtisztulást. Nem érzelmekben idézi elő a feszültséget, nem szenvedélyeket korbácsol, az eszmék és jellemek összetűzéséből kristályosodik ki a mondanivaló. A továbbgondolás tisztítja a tükröt, a jelenvalóságának megértéséhez. A drámának nincsenek többértelmű jelképei. Szinte teljességgel hiányzik a metafizikum, a rejtélyek egymásra rakódó sokasága, amelyek többértelműséget adnak a drámának. Az olvasó vagy néző nem merül el a metafizikum sodrásában, az íróilag újra formált történelmi események menetével együtt haladva tudatosodik a jelentéstartalom. A dráma nyelvezte is, az író eddigi drámáinak archaizáló nyelvével szemben, ezt a célt szolgálja, tömör élő nyelven beszélteti hőseit, „lebontva az időt”, amely elválaszt a megtörténttől. Veress Dániel drámái, így a Gräfenbergi éjszakák is, a modern történelmi dráma egyik lehetséges változását képviselik: a történelmi realizmus szellemében fogant alkotását, amelynek alapstruktúrája a gondolatiság. Veress Dániel a történelmi valóság művészileg újra alkotott realista rajzából szól a ma emberéhez. Nem a parabolákra bízta a megértést, hanem a jelentéshordozó személyiség tragédiájával mondja el.

A *Gräfenbergi éjszakák* háromfelvonásos dráma, szereplői ismert történelmi személyek: Wesselényi Miklós, Széchenyi István, Újfalusy György. Jelentős szerepe van a drámában Stochlassának, Wesselényi mellé rendelt császári katonatisztnek, aki hosszú időn keresztül börtönre volt. Marry grófnőnek a hős magánéletében van „szerepe”. Az első felvonás eseménye az ítélethozatal és a letartóztatás körül csoportosul. Széchenyi és Wesselényi vitatkozik az országról. Széchenyi mértéktartó országépítő programjával a „vad erőket” és ösztönöket akarja féken tartani. Vádként hangzik ebben a feszült légkörben az emlékeztetés korábbi intelmére: „Amit barátságunk hajnala óta, idestova már húsz esztendeje mondom: építs — de lassan, fontolgatva. És ne izgass, ne ellenzékiskedj — körültekintés nélkül.” Két különböző alkat és jellem csap össze. Wesselényi következetesen radikális, megtorpanás nélkül kitart elvei mellett, taktikában sem ismeri a kompromisszumot. A megfontolás nem kenyeré, szilaj, mint a zsihói ménés. Megtörhetetlen. Még nem tudjuk eldönteni, hogy kinek van igaza. Ebben a felvonásban Széchenyi egyenrangú fél. Az író jó drámái érzékére vall, hogy a tárgyalást és az ítélethozatalt nem a színpadon ábrázolja; cselekményben fontos szerepet játszó események csak a jelzésein és követeiken (Stochlassa) keresztül jutnak a néző tudomására. Ezzel nemcsak a romantikus beállítást kerülte el, hanem a két főszereplő, Széchenyi és Wesselényi közvetlen összecsapását tette lehetővé. Ennek drámaszerkezeti fontossága a két következő felvonásban mutatkozik meg.

A második felvonás a gräfenbergi évek egyik napja. A Szózatot már megírta. A szilaj kedély lehiggadt, eszmévé fogalmazódtak a szétszórt gondolatok. Érett és megfontolt politikus arcképe bontakozik ki, aki korának törekvéseiben felismeri a tragédiává bomló jelent. Itt már Széchenyi fölé nő, anélkül, hogy színre hozná

a nagy ellenfelet. A mozgalmas nap Újfalusy látogatásával kezdődik. A felvonás döntő mozzanata Wesselényi beszélgetése Stochlassával. A császári katonatisztben, az őrizetére bízott személyisége, jellemének varázsa, eszméinek gyűlékony töltése megingatja a Monarchiába vetett hitét. Az eszközember felismeri hiábavalóságát. Egy ember pusztulásának kezdete, amely a zsbói kastély kertjében végződik. Wesselényi új szerelme és szakítása Marry grófnővel „melléktörténesek”, amelyek nem befolyásolják a dráma további eseményeit; a várható bekövetkezik. Ezért nem is érezzük a szakítást Wesselényi egyéni sorsára nézve tragikusnak. Megtalálja támaszát a fiatal polgárlányban, Ninában, akiben több őszinte érzést és ragaszkodást talál, mint a félvilági arisztokrata nőben. A harmadik felvonás mozgalmasságát két tragikus esemény sűríti tragédiává. A forradalom évében a zsbói kastély kertjében reggelihez készülődnek. Váratlanul érkezik a hír az orosz beavatkozásról. Széchenyit rémképei ejtik kétségbeesésbe. „Népfaj népfajt mészárol... A házakat, melyeket be kell égetni, kereszteteket rajzolnak vérből... Jövők kikerülhetetlen (Tompán). Minket Kossuthal együtt fognak felakasztani, Miklós.” Rémülettől hajszolva elmenekül. Stochlassa a behívó kézbevétele után öngyilkos lesz. Nem tudja tovább szolgálni a széthulló államgépezetet. Wesselényi a bukás tudatával Nuczujjal elindul, hogy segítsen a menthetetlen, amitől tartott és óvott, bekövetkezett: a nagyhatalmak kardjai között egymás torkának ugranak a nemzetiségek. Nincs menekvés, de a lehetetlen vállalása erkölcsi kötelesség. A menekülés vagy öngyilkosság nem mentesít. Az utolsó felvonásban Wesselényi Miklós a sorssal való szembenézésével erkölcsileg is Széchenyi fölé emelkedik.

A dráma olvasása után elkerülhetetlen a kérdés megfogalmazása: vajon a Gräfenbergi éjszakákban ábrázolt Széchenyi nem kicsinyíti-e a köztudatban és az irodalomban előt. Ezt egyértelműen tagadni vagy állítani nem lehet. Az elmúlt másfél évszázad történetírása és irodalma Széchenyi István személyét és eszméit állította előtérbe. A történelem sok mindenben igazolta is. Olyan kiváló esszéírók mint Kemény Zsigmond, Németh László, Szekfű Gyula foglalkoztak személyiségével. Írásaikból kirajzolódó Széchenyi-kép valós, értékítéleteik elfogadhatók. (Itt nem térhetünk ki az eltérések és különbségek elemzésére.) A rövidre szabott ismertetésből is kitűnik, hogy Veress Dániel történeti drámájának Széchenyije más, mint a megszokott és elfogadott. Az első felvonásban a fokozatos fejlődés teoretikusa polemizál, magabiztos modorban és elfogadhatóan, az utolsó jelenetekben a megtört ember keresi a menekvést véres látomásai elől. A szembesítésben Wesselényi győz. Úgy érzem, hogy Veress Dániel nem Széchenyit akarja kicsinyíteni; Wesselényi Miklós „jelentéshordozó” nagyságát emeli ki, mert az kétségtelen, hogy a nemzeti kérdésben és a polgári haladás nem egy kérdésében, tévedései ellenére is, tovább látott kortársainál. Újfalusy mondja Stochlassának: „Széchenyiben, a nemzetgazdaságban egy moralista ölelkezik.” A moralisták a belső tökéletesedésre figyelve rendszerint nem veszik észre azokat a repedéseket, amelyeket az élet törvényei és a körülmények idéznek elő, kikényszerítve a megoldást kereső cselekvést. Egyedül Wesselényi látja a vesztes bekövetkező okát. A történelemből ismert, hogy Kossuth és a forradalom vezetői, talán Teleki Lászlót kivéve, későre vették észre, hogy végzetes hibát követnek el a nemzetiségekkel és ezzel együtt a forradalommal szemben azzal, hogy a nemzetiségi kérdést a polgári szabadságjogok törvényes biztosításával szándékozták megoldani. Csak később, az 1849-es júliusi nemzetiségi törvényben és a kúthai alkotmánytervezetben szakítottak ezzel a koncepcióval, és ismerték el a nemzetiségek kollektív jogát. A *Szózat* a reformkori magyar liberalizmus nemzetiségi felfogásának legjelentősebb összefoglalója. Legkorábban jelezte a Habsburg-birodalom elkerülhetetlen széthullását, és elsőnek dolgozott ki tervzetet a birodalom államszövetséggé való átalakítására. Veress Dániel Wesselényije tisztítja történelmi képünket. Trócsányi Zsolt monográfiája mellett immár a másodikként alkotás, amelyik Wesselényinek igazságot szolgáltat és kijelöli helyét Széchenyi és Kossuth mellett. A drámában Wesselényi a főhős, Széchenyi mint politikai ellenfél csak a vele való személyes és eszmei ellenzékiségben jelenik meg. Az

író nem törekszik a Világ, Stádium, Hitel, Kelet Népe, Blick és az Önismeret írójának teljes ábrázolására. A birodalmat belülről pusztító bajt és a nagyhatalmi politika játékát az erdélyi politikus-gondolkodó éles elméje, réalpolitikai érzéke korábban észrevette. A Blick és az Önismeret Széchenyijének lelkiismeretben markoló vívódását Németh László drámájából ismerjük.

Stochlassa átalakulása és bukása külön elemzést érdemel. Az író egyik legjobban sikerült figurája. A két előző történeti drámájából is emlékezetünkben őrizzük Bonnevalt (Négy tél), a minden hájjal megkent politikai kalandort és Carillót (Véres farsang), a hatalom kaftánjába bűvő, érdekeiért mindenre kész jezsuitát, aki a hitét és a meggyőződését a hatalom börténjén méri. Stochlassa kezdetben esz-közember. A hatalom előírásai szerint cselekszik, nem kételkedik felettesei utasításaiban. A harmadik felvonás végén egyéni kiszolgáltatottságának felismerése a halálba kergeti. „Őn, uram, egy nyomorultul széthulló államgépezethez kötötte sorsát”, jellemezte Wesselényi a császári mundérba bűjt Stochlassa dicstelen szerepét. A behívóparancs kézbevétele után egyetlen alternatíva maradt az öntudatra eszmélő előtt: az öngyilkosság. „Az ezredes egy ügyet, melyet szennynek érzett, már nem volt képes tovább szolgálni” (Wesselényi). Stochlassa a dráma egyetlen jelképes figurája, sorsával a közös érdekű népek tragikumát társítjuk.

A Gräfenbergi éjszakák az újraéledő erdélyi történelmi drámák között jelentős helyet foglal el. Tiszta eszmeiségével, realista jellemábrázolásával, konfliktusteremtő készségével Veress Dániel nemcsak egy történelmi kor személyiségeit eleveníti meg a mai néző előtt, a dráma gondolatisága olyan felismerésre készíteti a Duna táj egymásrautalt népeit, amelyek ma is időszerűek. A felmagasló példa napjaink emberéhez szól.

FÁBIÁN ERNŐ

